

РОЗДІЛ 2

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.7

НОРМАТИВНА ЗАКРІПЛЕНІСТЬ ПРИНЦИПУ УНІВЕРСАЛЬНОСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

LEGISLATIVE APPROVAL THE PRINCIPLE OF UNIVERSALITY OF HUMAN RIGHTS IN UKRAINE

*Косілова О.І., к.п.н., доцент, науковий співробітник
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Стаття присвячена аналізу проблем реалізації та нормативному закріпленню принципу універсальності прав і свобод людини та громадянина в Україні, проаналізовано міжнародні нормативні гарантії, а також внутрішнє законодавство й інституційні механізми їх забезпечення.

Ключові слова: права і свободи людини і громадянина, природні права, громадянські права, політичні права, економічні права, соціальні права, духовні права, політична участь, універсальність прав, гарантованість прав.

Статья посвящена анализу проблем реализации и нормативному закреплению принципа универсальности прав и свобод человека и гражданина в Украине, проанализированы международные нормативные гарантии, внутреннее законодательство и институциональные механизмы их обеспечения.

Ключевые слова: права и свободы человека, естественные права, гражданские права, политические права, экономические права, социальные права, духовные права, политическое участие, универсальность прав, гарантированность прав.

The article is devoted to the analysis of problems of implementation and normative consolidation of the principle of the universality of human and citizen rights and freedoms in Ukraine, analyzes of international normative guarantees, internal legislation and institutional mechanisms for their provision.

Under human rights, we understand this as certain opportunities that are necessary for human existence and development. The rationalization of rights and freedoms ensures the most complete satisfaction of the physical (natural) (the right to life, health), material (the right to an adequate standard of living, the right to entrepreneurial activity, to work) and spiritual (the right to education, the right to enjoy the achievements of culture) human needs. An important feature of the universality of rights is their inalienability and the possibility of limiting them only by a special procedure.

Key words: human rights and freedoms, natural rights, civil rights, political rights, economic rights, social rights, spiritual rights, political participation, universal rights, guarantee of rights.

Права і свободи людини є основоположними категоріями для визначення соціального і правового статусу особи, вони закріплені та гарантовані конституціями кожної держави, відображають рівень її соціально-економічного, політичного та культурного розвитку. Їх реалізація становить основу для всебічного задоволення інтересів та потреб людини і громадянина. Універсальність прав людини є одним із базових принципів у сучасному світі, де відбувається стрімке зближення культурних, правових, інформаційних сфер життя.

Метою статті є дослідження змісту принципу універсальності прав як основоположного принципу в сучасному світі та його нормативне закріплення в Україні.

У сучасній науковій літературі є багато різних дефініцій поняття прав людини, серед яких найбільше поширеним, на нашу думку, є визначення, запропоноване П. Рабінвичем. Науковець, зокрема, вважає, що основні права людини – це певні можливості людини, які необхідні для її існування й розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства (економічним, духовним, соціальним) і мають бути загальними та рівними для всіх людей [1, с. 12]. Ми поділяємо думку науковця, що права людини зумовлені природою людини, а також соціально-економічним і культурним рівнем розвитку суспільства, її можливістю щодо задоволення своїх матеріальних, фізичних і духовних потреб, які мають бути рівними, тобто універсальними для всіх людей.

Принцип універсальності прав людини закріплено низкою міжнародно-правових документів, до яких при-

єдналася й Україна. Після укладання Статуту Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) 26 червня 1945 р. права людини віднесені до сфери міжнародного права. Усі члени ООН домовилися вживати заходів щодо захисту прав людини. 10 грудня 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН ухвалено Загальну декларацію прав людини, яка була проголошена як завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави для того, щоби кожна людина і кожний орган суспільства прагнули шляхом освіти сприяти поважанню цих прав і свобод, забезпеченню шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів загального й ефективного визнання і здійснення їх як серед народів держав-членів ООН, так і серед народів територій, що перебувають під їхньою юрисдикцією. Загальна декларація прав людини є базисом для численних конвенцій та національних конституцій [2].

Декларація не є юридично обов'язковим документом, проте вона «відображає загальну домовленість народів світу і є зобов'язанням для членів міжнародного співтовариства». Юридичних санкцій, які б змушували державу дотримуватися таких зобов'язань, не існує. Як і в інших галузях міжнародного права та міжнародної практики, єдиною санкцією, яка є в такому разі у світового співтовариства, є висловлення недовіри тим державам, які ухиляються від взятих на себе зобов'язань [3].

Окрім цього, Україна є стороною декількох десятків договірних актів Ради Європи, зокрема Європейської конвенції з прав людини, а також має виконувати рекомендації Організації з безпеки і співробітництва в Європі (далі – ОБСЄ) [4]. Міжнародно-правовим нормам в українській

правовій системі віддається перевага перед національними (ст. 9 Конституції України). Це зумовлює існування наднаціональної системи захисту прав і свобод людини, однією з підсистем якої є дієвий правозахисний механізм, передбачений Європейською конвенцією про захист прав людини й основних свобод.

Усі країни, які приєдналися до ООН, взяли моральне зобов'язання цілком забезпечити дотримання прав людини у своїх національних правових системах. Інакше кажучи, усі держави мають ратифікувати міжнародні договори із прав людини і легально зобов'язуються дотримуватися стандартів прав людини на своїй території. Отже, фундаментальні права людини, як-от заборона катувань або заборона рабства, зараз є частиною міжнародного права; вони безпосередньо обов'язкові для всіх держав, тобто є універсальними в позитивному юридичному сенсі [4].

Німецький дослідник Ж. Шустер вважає, що універсальність прав людини означає універсальність таких прав у сенсі дійсності претензії, тобто стверджується, що права людини мають застосовуватися до всіх людей в усьому світі. Водночас «справедливість для всіх людей» має два різних значення:

- кожна людина може посылатися на ті ж права людини, щоби захистити свої елементарні інтереси;
- кожна людина повинна визнати справедливості тих самих прав людини [5].

Перше положення, тобто суб'єктивний сенс універсальності, може бути практично реалізовано лише за умови виконання другого, міжсуб'єктивного сенсу, а саме вимоги загального визнання прав людини.

Реалізація другого твердження базується на моральній складовій частині: кожна людина повинна поважати права людини всіх своїх співвітчизників.

Отже, універсальність основних прав фізичної особи є їхньою невід'ємною характеристикою і полягає у визнанні кожної людини носієм основних невід'ємних, невідчужуваних прав.

Реалізація принципу універсальності прав і свобод людини і громадянина в Україні нормативно відображена в тексті Основного закону нашої держави, де у ст. 3 визначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; права і свободи та їх гарантії визначають спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність, а утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Права, свободи й обов'язки, закріплені в Конституції України, виражають об'єктивні можливості члена суспільства володіти, користуватися і розпоряджатися певними соціальними благами, а також набувати і захищати їх. Як зазначає М. Магузов, конституційні права і свободи, їх реальність і гарантованість відображають не тільки фактичне і юридичне становище людини в суспільстві, але і сутність діючої в неї демократії [6, с. 71].

Система прав і свобод людини і громадянина, що гарантуються Конституцією України, розроблена з урахуванням відповідних міжнародних правових актів, а саме: Загальної декларації прав людини (1948 р.), Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.), Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), Європейської конвенції про права людини і основні свободи (1950 р.), Паризької хартії для нової Європи (1990 р.) та ін. Аналіз статей р. II Конституції України, який визначає права, свободи й обов'язки людини і громадянина, дозволяє дійти висновку, що Основний закон України закріпив основні міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини.

В Україні вже створена значна нормативна база для забезпечення прав і свобод людини і громадянина, що включає у себе такі нормативні акти: «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання» (2003 р.),

«Про звернення громадян» (1996 р.), «Про громадські об'єднання» (2012 р.), «Про забезпечення участі громадянськості у формуванні та реалізації державної політики» (2010 р.), «Про доступ до публічної інформації» (2011 р.), «Про громадянство України» (2001 р.) та інші, але вона ще не є достатньо повною та потребує доопрацювання і вдосконалення.

В юридичній літературі найчастіше виділяють дві основні групи прав і свобод особи: природні права, тобто такі, які належать людині від народження і визнаються невідчужуваними, та громадянські права, тобто права, які визначають стійкий правовий зв'язок особи і держави й виявляються у взаємних правах та обов'язках. До категорії громадянських прав передусім належать політичні права та свободи. Природні, або загальні права людини засновані на принципах рівності, свободи і справедливості, є універсальними для всіх категорій осіб [8, с. 64].

На думку естонського юриста-міжнародника Р. Мюллерсона, абсолютного поділу між громадянськими і політичними правами не існує. Громадянські права – це ті права і свободи, які належать людині як члену громадянського суспільства. Це право на життя, свобода від катувань та інших форм нелюдського поводження, право на свободу й особисту недоторканність тощо. Ці права мають як громадяни даної держави, так і іноземці, особи без громадянства. Політичні права – це зазвичай права тільки громадян даної держави. Такі права пов'язані з участю в політичному житті держави, в управлінні державними справами, тому на володіння ними не можуть претендувати всі, хто проживає або перебуває в межах країни [9, с. 5].

Розмежування понять «права людини» і «права громадянина» пояснюється розмежуванням сфер громадянського суспільства і держави. Якщо права людини реалізуються в будь-якому громадянському суспільстві й існують незалежно від державного визнання та закріплення в законі, перебувають поза зв'язком їх носія з державою, то права громадянина охоплюють сферу правовідносин індивіда з державою, яка характеризується насамперед наявністю громадянства [10, с. 55].

Отже, якщо спробувати здійснити поділ категорій громадянські та політичні права і свободи, то до громадянських (або так званих «особистих») прав і свобод людини можемо віднести право на життя; право на повагу честі та гідність особи; право на свободу й особисту недоторканність; право на недоторканність приватного життя, помешкання; право на свободу пересування та вибору місця проживання; право на свободу думок та слова, на вільне вираження своїх поглядів та переконань; право на свободу вибору національності та вибору мови спілкування.

На відміну від громадянських, політичні права і свободи спрямовані не на забезпечення автономії людини, а на її прояв як активного учасника політичного процесу. Цінність цієї категорії прав полягає в тому, що вони створюють умови для зміцнення зв'язків між громадянином, суспільством, державою. Політична свобода відображає одну зі сторін особистої свободи: людина як розумна істота, носій політичної свідомості і політичної волі, має право діяти як самостійний і вільний учасник політичного процесу. Політичні права визнаються лише за громадянами, тобто володіння політичними правами пов'язується з належністю до громадянства конкретної держави. На відміну від прав людини, права громадянина охоплюють сферу відносин індивіда з державою (сферу публічних інтересів).

Політичні права і свободи цілком правомірно розглядати як забезпечену законом можливість участі (як індивідуально, так і колективно) у суспільно-політичному житті держави і здійсненні державної влади. Політичні права громадян є неодмінною умовою функціонування всіх інших видів прав, оскільки вони становлять органічну основу системи демократії і виступають як цінності,

якими влада повинна обмежувати себе і на які повинна орієнтуватися.

Політичні права і свободи є невід'ємним атрибутом цивілізованого суспільства. У юридичній літературі прийнято поділяти їх на: 1) правоздатності до участі в організації і діяльності держави та її органів за допомогою різноманітних форм представницької та безпосередньої демократії (виборчі права, право петицій); 2) правоздатності до активної участі в житті суспільства (свобода слова і преси, свобода зборів і маніфестацій, право на об'єднання).

До політичних прав відносимо право на управління справами держави; активне та пасивне виборче право; право на звернення; свободу пересування; свободу слова; право на мирні зібрання; право на утворення союзів (спілок) та об'єднань (асоціацій).

Одним з основних політичних прав є право громадян брати участь в управлінні справами держави, що юридично забезпечує включення громадян у сферу ухвалення і здійснення державних рішень, у сферу політики. Це право зумовлено природною рівністю і природженою свободою людей та закріплене у ст. 38 Конституції України. Воно гарантується демократичною організацією всієї політичної системи суспільства, що включає громадян в активну політичну діяльність. Особиста участь громадян в управлінні державними справами здійснюється шляхом їхнього волевиявлення на виборах, референдумах, а також особистої участі в роботі органів законодавчої, виконавчої або судової влади. Звідси цілком слушним є висновок про те, що право на участь в управлінні державними і суспільними справами є не тільки основним принципом взаємовідносин між державою та її громадянами, але й одним із найважливіших прав громадянина.

До сфери економічних прав належать види та межі можливої (дозволеної) поведінки людини і громадянина у сфері виробництва, розподілу, обміну та використання матеріальних благ. До них відносять право: володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; приватної власності; державної та комунальної власності; на підприємницьку діяльність; на працю і вибір професії та роду трудової діяльності; на належні, безпечні і здорові умови праці; на заробітну плату не нижчу від визначеної законом; на страйк; на відпочинок тощо. На відміну від політичних прав, економічні права належать рівною мірою як громадянам України, так і іншим категоріям осіб. У такому розумінні економічні права є універсальними, хоча здебільшого є позитивними, тобто такими, що гарантуються та забезпечуються державою.

Соціальні права – це види та межі можливої (дозволеної) поведінки людини і громадянина у сфері забезпечення належних соціальних умов життя. Ця група включає права на: соціальний захист; житло; достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї; охорону здоров'я; медичну допомогу та медичне страхування; безпечне для життя і здоров'я довкілля; компенсацію шкоди, завданої порушенням безпечного для життя і здоров'я довкілля; вільний доступ до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту; поширення інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту; шлюб тощо. Забезпечення соціальних прав здійснюються державними органами та розраховані здебільшого на громадян України.

Духовні (культурні) права також мають чітко визначений позитивний характер; вони визначають межі можливої (дозволеної) поведінки людини і громадянина у сфері доступу людини до духовних цінностей свого народу та всього людства. Це права: на освіту; безоплатно здобувати вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі; на навчання рідною мовою у державних і комунальних навчальних закладах або через

національні культурні товариства; на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості; на захист інтелектуальної власності, авторських прав, моральних і матеріальних інтересів; на використання результатів інтелектуальної, творчої діяльності тощо [4]. Крім права на безкоштовну освіту, яке надається громадянам України або іноземцям, які постійно проживають в Україні, духовні права мають універсальний характер.

Отже, під правами людини варто розуміти певні її можливості, зміст яких розкривається через:

а) можливість самому здійснювати дії для забезпечення своїх потреб або утримуватися від таких дій. Наприклад, ст. 41 Конституції України закріплює право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності;

б) можливість вимагати від інших осіб здійснення певних дій на свою користь. Так, ст. 56 Конституції України передбачає право людини на компенсацію коштом держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, дією чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб під час здійснення ними своїх повноважень;

в) можливість людини вимагати від інших осіб утримуватися від дій, спрямованих проти неї. Наприклад, ст. 30 Конституції України гарантує кожному недоторканність житла. Отже, людина має можливість вимагати недопущення проникнення до житла, проведення в ньому обшуку без умотивованого рішення суду;

г) можливість звертатися по допомогу до громадських і державних структур для охорони і захисту прав. Так, ст. 55 Основного закону визнає за кожною людиною право звертатися по захист своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [9, с. 56].

Система забезпечення гарантій реалізації прав і свобод особи і громадянина діє як єдиний механізм, структуру якого становлять державні та недержавні органи. Зокрема, у Конституції України чітко визначено систему органів та осіб, які мають захищати права і свободи людини та громадянина. Це Президент України як гарант прав і свобод людини і громадянина (ст. 102), Верховна Рада України як єдиний законотворчий орган, що визначає права і свободи людини та громадянина, гарантії цих прав і свобод (ст. 22), Кабінет Міністрів України як виконавчий орган, що вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина (ч. 2 ст. 116), місцеві державні адміністрації, які забезпечують додержання прав і свобод громадян на визначеній території (ч. 2 ст. 19), система судів загальної юрисдикції та спеціалізованих судів (ст. 125), прокуратура, адвокатура, інші правоохоронні органи України. Особливе місце в системі державних органів посідає Конституційний Суд України, що має виключне право здійснювати офіційне тлумачення Конституції та законів України, робити висновки про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів, щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту (ст. ст. 150, 151); та Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, який здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина (ч. 17 ст. 85 Конституції) [7]. До недержавних структур, які забезпечують захист прав особи і громадянина в Україні, належать структури громадянського суспільства, передусім правозахисні організації.

Стрімкий розвиток інформаційних технологій та глобалізація сприяють процесам універсалізації та стандартизації розуміння основних прав і свобод у світі. І хоча в юридичній науці поділ прав на «права людини» та «права громадянина» досить поширений, але з погляду важливості для суспільства права людини і права громадянина є однаково значущими, тому найбільш узагальнюючим

поняттям для вираження змісту цієї правової категорії є «права людини», що підкреслює необхідність універсалізації основних прав.

Під правами людини ми розуміємо певні можливості, необхідні для існування та розвитку людини. Ралізація прав і свобод забезпечує можливість найбільш повного задоволення фізичних (природних) (право на життя, здоров'я), матеріальних (право на достатній життєвий рівень, право на підприємницьку діяльність, на працю) і духовних (право на освіту, право користуватися досягнен-

нями культури) потреб людини. Важливою ознакою універсальності прав є їхня невідчужуваність та можливість їх обмеження тільки за спеціальною процедурою.

Міжнародні спостерігачі зазначають наявність суттєвого прогресу в Україні щодо узгодження національного законодавства з міжнародними нормами і стандартами, а також посилення засобів правового захисту на національному рівні. Поруч із державними органами важливу роль у забезпеченні прав людини відіграють інститути громадянського суспільства, зокрема правозахисні організації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рабінович П. Основоположні права людини: соціально-антропна сутність, змістова класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2 (73). С. 10–16.
2. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 25.05.2019).
3. Міжнародно-правові документи з прав людини та законодавство України. URL: [zakarpatska.land.gov.ua/...](http://zakarpatska.land.gov.ua/) Міжнародно-правові документи-з-прав-людини-та-зако (дата звернення: 25.05.2019).
4. Участь України у міжнародно-правових договорах у сфері захисту прав людини. URL: <https://mfa.gov.ua/ua/page/open/id/814> (дата звернення: 25.05.2019).
5. Schuster Josef. Die umstrittene Universalität der Menschenrechte. Stimmen der Zeit. URL: <https://www.herder.de/stz/hefte/archiv/139-2014/12-2014/die-umstrittene-universalitaet-der-menschenrechte/> (дата звернення: 14.04.2019).
6. Матузов Н. Правовая система и личность. Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1987. 295 с.
7. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
8. Олійник А. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: монографія. Київ: Алерта; КНТ; Центр навчальної літератури, 2008. 472 с.
9. Конституційне право України: навчальний посібник для студентів навчально-наукового інституту інформаційної безпеки Національної академії СБ України / за ред. О. Шмоткіна. Київ: Нац. акад. СБУ, 2018. 168 с.

УДК 342.4

РЕФЕРЕНДУМ ЯК ІНСТИТУТ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ У ШВЕЦІЇ ТА ШВЕЙЦАРІЇ. ДОСВІД ДЛЯ ЙОГО ПОКРАЩЕННЯ В УКРАЇНІ

REFERENDUM AS AN INSTITUTION OF DIRECT DEMOCRACY IN SWEDEN AND SWITZERLAND. WAYS OF IMPROVING IT IN UKRAINE

Никорович Б.Д., студент III курсу міжнародно-правового факультету

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті розглянуто проблему становлення інституту референдуму в Україні, проаналізовано роботи науковців у частині регламентації інституту референдуму в зарубіжних країнах, проведено їх аналіз у порівняльно-правовому аспекті.

Ключові слова: безпосередня демократія, народовладдя, референдум, Швеція, Швейцарія.

В статье рассмотрена проблема становления института референдума в Украине, проанализированы работы ученых в части, касающейся регламентации института референдума в зарубежных странах, проведен их анализ в сравнительно-правовом аспекте.

Ключевые слова: непосредственная демократия, народовластие, референдум, Швеция, Швейцария.

This article indicates that acts of direct democracy form a solid foundation of foreign democratic countries, as well Ukraine's. These acts are essential for most states and nations, because decisions to legitimize independence of some countries making their constitution effective, settled territorial disputes, helped to decide administrative reform issues, optimized their administrative-territorial structure, and determined the relations with different countries of the world for participation in such international organizations as the EU, NATO was made by referendums.

The author states that the topic of referendums is relevant in Ukraine, because of the absence of legislative law regulation of referendums.

As a foundation of his research, the author took constitutions of foreign countries and works of several scientists. He researched how referendums work in such countries as Sweden, Switzerland. Based on that research author states that the beginning of the new century did not start the fall of direct democracy.

Referendums, as a direct form of direct democracy, continue their genesis on a new level of quality. The number of countries that use referendums rises, number of questions that are brought up to national voting increases, leaders of countries use consultative referendums to coordinate their decisions with citizens, and the procedure of holding a referendum organised by people is becoming more liberal.

However, the success of referendums is possible only if society is ready to resolve important problems publicly, as well as if the political elite is ready to assist society.

Key words: direct democracy, democracy, referendum, Sweden, Switzerland.

Акти прямого народовладдя є важливими джерелами сучасного конституційного права зарубіжних країн із демократичним режимом і безпосередньо України. Відповідні правові акти мають велике значення для більшості

держав і націй, оскільки саме рішення референдумів у загальновизнаний демократичний спосіб легітимізували незалежність багатьох країн світу, надали чинності їх конституціям, уладнали територіальні суперечки, вирішили